ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VI. Dizi - Sayı: 4[b]

FERİDUN NAFİZ UZLUK

TOPLU MAKALELER

II. CİLT

MEVLÂNÂ, MEVLEVİLİK VE TÜRK DİLİ

Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN
Prof. Dr. Berna ARDA
Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ

ANKARA, 2017

ŞÂİR MU'İNÎ MUSTAFA'NIN MESNEVİ ÇEVİRİSİ MESNEVİ-İ MURADÎ[120]

قانده طاپسه ك بر كتاب مثنوى

وار اوغروله كر اوله تاكرى أوى

مثنويسوز اوله يعنى اى ولد

هر سوزيدر چون آنوك بر خوش سند

(دده عمر روشنى)

İnsanlığın seyrek yetiştirdiği ululardan Mevlâna (30.9.1207 - 17.12.1273), gerek kendisi, gerek bıraktığı eserler dolayısıyle bütün cihanın dikkatini çekmiştir. Mesnevi adındaki edebi yapıt her anlamı ile üstünde durulmaya çoktan hak kazanmıştır. Ne zaman başlayıp, ne zaman bitirildiği kesin olarak bilinmemekle beraber –Eflâki'nin yazdıklarından öğrendiğimize göre– 659/1260 yılında başlanıp, kendisinin ebedilik dünyasına gözmesinden biraz önce bitirilmiştir.

Mevlâna, bütün diğer eserleri gibi Mesnevisini de elinde kalem, kâğıt alarak, düşünüp taşınarak yazıp, bozarak değil, belki kendisine gelen ilhamları söylemiş, Hüsameddin Çelebi tarafından yazılmıştır. Peygamberimiz eline kalem almadığı için

[120] *X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1964, s. 113-142.

Mevlâna da onun sünnetine uyarak yazı yazmamıştır. Bundan ötürü okuyup yazması olduğu halde el yazısını bulmamız bu bakımdan mümkün olmamaktadır. Mesnevi'nin nasıl meydana geldiği hakkında Eflâki'nin Âriflerin Menkabeleri adlı eserinde önemli bilgiler vardır. Biz II. Murat (1421-1451) günlerinde onun adına Türkçeye çevrilen harekeli tek yazması şimdilik benim özel kitaplığımda bulunan kitaptan o bölümleri buraya olduğu gibi göçürüyorum:

"... راوئ خبر Râvi-i haber sahibi's-seyr ve's-siyer Seyyid-i eshabı'n-nazar Mevlâna Seracü'l-milletü ve'd-din Mesnevihan, şöyle hikâyet etti ki sebeb-i te'lif-i Kitab-ı Mesnevi-i Mânevî ki Keşşaf-ı Esrar-ı Kur'andır ol ıdı ki bir gün Hazret-i Halife't-ullah-ı Beyne-halikatihi Ve's-salik-i fi tariki hakkatihi Hüsamü'l-hakk-ı Ve'd-din Kaddesallahu sırrahu'l-aziz, bazı yârenlere muttalioldu ki rağbetle ve ışk ile hoca Hâkim'in İlâhiname'sine ve Feridüddin Hoca Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına ve Musibetname'sine becit mütalâa ederler. Ve ol esrardan mütelezziz olurlar. Ve ol Şive-i maâni garip, acip görünür. Hemana talib-i fursat-ı hal oldu. Bir gice Mevlâna hazretini halvet buldu. Baş kodu, eyitti ki: Gazeliyyat divanları çoğ oldu. Ve ol envarun esrarı berri vü bahri vü şarkı vü garbı dutdı. Eğer şöyle olursa ki İlâhiname tarzına veya Mantıku't-Tayr veznine bir kitap ola. Âlemlere yadigâr ola. Ve âşıkların canına munis ve derdmendanlara derman ola. Ve gayet merhamet ve inayet ola idi. Ve bu bende diler ki yârenler külli bi-vechi'n-mine'l-vücuh teveccühi size ideler. Ayrık nesneye meşgul olmayanlar. Baki Hudavendigârın inayetine ve kifayetine bağlıdur. Filhal mübarek dülbendinden bir cüz'i ki Şârih-i Esrar-ı Külliyattı, Çelebi Hüsameddin'ün eline verdi, ki 18 beyit vardı. Mesnevi'nün evvelinden ki:

بشنواین نی چون شکایت می کند از جداییها حکایت می کند

tâ ana dek ki:

در نیابد حال پخته هیچ خام　　پس سخن کوتاه باید والسلام

yazılmıştı. Bahr-i Remel-i Müseddes'te şöyle ki.

Failâtün failâtün fâilât　　*Failatün failatün failat*
Cehl zülmatest ü ilm abıhayat　　*Bilgisizlik karagu ilm âb-ı hayat*

Andan sonra Mevlâna Hazreti buyurdu ki: Andan öndin ki sizün mübarek gönlünüze bu dilek düşmedin, âlem-i gayptan Âlimü'l-gaybi ve'ş-şahadeti hüve'r-Rahmani'r-Rahîm gönlüme bu maâniyi garrâ anda deline, dizile. İndi gel hava-yı hüma-yı himmet evcinde pervaz ur. Mi'rac-ı Hakayık yoluna aynı mütabeat-ı Muhammedi'de bir âhenk eyit. Tâ ol âhengün münasibi bizim bâtınumuz âhengi ilerü gele. Ve Nazm-ı kelimat-ı maâniye şuru ide. Şöyle ki IV'üncü mücellette bu işaretin beyanın ayan ederler ki:

ای ضیاء الحق حسام الدین توئی　　که کذشت ازمه بنورت مثنوی
همت عالیء تو ای مرتجا　　می کشذاین را خذاداندکجا
کردن این مثنوی رابستهٔ　　می کنی آن سوی که دانستهٔ[121]

Hemçünan her mücellette bu kabilden beyitler şol selsebil gibi ehl-i sebile sebil itti.

Ve altıncı mücellete buyurdu ki:

ای حیاة دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی
کشت از جذب چوتو علامهٔ　　در جهان کردان حسامی نامهٔ[122]

[121] Ey Tanrı ışını Hüsameddin, sen öyle bir ersin ki Mesnevi, senin aydınlığın ile ayı dahi geçti, aydan daha da parlak hale geldi.

Ey keremi, lütfu umulan, yüksek himmetin bu Mesnevi'yi nereye çekmekte, onu Tanrı bilir.

Bu Mesnevi'nin boynu bağlanmış, onu –bildiğin yere doğru– çekmedesin.

[122] Ey gönüllerin hayatı Hüsameddin, haylı vakittır, Altıncı bölümün yazılmasını isteyip durmaktasın.

Çün hazreti Hudavendigârı ol sultan'ın cazibesinden şuriş ve bîkararı tuttu. Halet-i Sema'da ve hamamda ve oturmada, durmada inşa-i Mesneviyata müdavemet etti. Hem-çünan ittifak şöyle düştü ki evvel-i şebden tulû-i fecre dek Mesnevi hazretin imla etti. Ve Çelebi Hüsameddin sür'atle yazdı. Ve Cemi-i yazılanı Bülent avaz ile Hüdavendigâr hazretine okuydu. Çün cild-i evvel temam oldu. Çelebi hazreti tilâvet-i ebyata ve tashih-i elfaza ve kuyuda meşgul oldu. Mükerrer okudu. Nagah Çelebinin hâlâlı vefat etti. Ol ortaya fetret vaki oldu. Ve ol sebepten Taleb-i kut-i can ve kuvvet-i revandan tekâsül gösterdi. Ve mübarek batınında her bir lahzada bir halet ve bir hayret zâhir oldu ki bir nesneyle dahi olamadı. Ve hem-çünan Mevlâna hazreti dahi nice tevacüde ve halate ve beyan-ı hakayık u keşf-i dekayıka müstağrak olmuş idi ki Çelebi hazretine hiç buyurmadı. Ta bu kaziyye üzerine iki yıl geçti. Ve Çelebi hazreti yeni evlenmeye rağbet gösterdi. Ve meşgul oldu. Nagâh tıfl-ı canı giryan buldu. Ve dili hazin müştak-ı şîr-i şiran gördi. Ve dembedem gönlü efgan u huruşın kulağına irişür duttı. Ve eyitti ki:

طفل جان راشیرده مارا زکریش وارهان

ای توچاره کرده هردم صذچومن بیچاره را [123]

Bir sabah durdu, Mevlâna hazretine geldi. Ve secde-i ubudiyet itti. Ve be-iptihal-i âcizane ve be-niyaz-i müstevfa Mesnevi Kitabının bakiyyesin zamir-i münirinden bi-tercüman-ı züban ve tasdi-i beyan İstida etti. Hemana Mevlâna hazreti bermucib-i وماالاحسان الا بالتمام amim-i rahmetinden fevayid-i maâniye şüru buyurdu. Bu kelimatı ki ikinci mücelleddür, İmlâ etdü.

Hüsami-Name, senin gibi bir zatın çekişiyle "cezbesiyle" dünyayı dönüp dolaşmaktadır.

[123] Ey benim gibi yüzlerce çaresizin derdine çare bulan; bir çocuk gibi ağlayan ruhuma, süt ver de beni onun ağlamasından kurtar.

Nitekim şimdi yazarlar ve tarihte 662 nazm'la seragaz etti. Buyurdu ki:

مدتی این مثنوی تاخیر شذ — مهلتی بایست تاخون شیر شذ
تانزایذ بخت تو فرزند تو — خون نکردذ شیر شیرین خوش شنو
چون ضیاء الحق حسام الدین عنان — باز کو دانیذ زاوج آسمان
مطلع تاریخ این سودا وسود — سال اندر ششصد وشصت دو بود
بلبلی زینجا برفت وبازکشت — بهر صید این معانی بازکشت[124]

Hem-çünan tâ ahir-i kitap asla tevakkuf olmadı. Peyveste imlâ ettiler ve Çelebi hazreti yazdı ve yazdugın kerrat ile okuyıdı. Ta nihayetine irişti.

Hem-çünan Mevlâna Seraceddin Rahimehullah rivayet etti ki bir gün Hazret-i Çelebi Hüsameddin, Mevlâna hazreti önünde baş kodu, eyitti: Vaktiy ki ashab Mesnevi okurlar ve her ki ıhlâs ile ve be-sıtk-ı derun ile müstemi olmaya.

Görürem ki cemaat-ı gâybiyan elinde kılıçlar tutarlar. Anların imanlarunun kökün ve budakların keserler. Ve keşan keşan cehenneme iledürler.

Hudavendgâr buyurdu ki, şöyledür ki gördün ve bu maniyi Mesnevi-yi çeharumda beyan etti ye münkirlerün akibet-i halini gösterdi ve eyitti: (*Mesnevi* C. IV.)

124 Bu mesnevi bir müddetcik geç kaldı: kanın süt olması için bir mühlete lüzum vardır.

Tabiatın yeni bir çocuk doğurmadıkça kan, tatlı süt haline gelmez, bunu iyice dinle.

Tanrı ışını Hüsameddin; gökün doruğundan, dizgini tekrar döndürünce, yine Mesnevi, denilmeye başlandı.

Bu alış verişin başlangıcı 662/1264 tarihinde idi.

Bir bülbül buradan uçtu gitti, dönüp geri geldi, bu anlamları avlamak, anlamak için -doğan kuşu olup- geldi.

دشمن این حرف واین دم در نظر　　شد ممثل سرنکون اندر سقر

ای ضیاء الحق تو دیدی حال او　　حق نمودت پاسخ افعال او[125]

Hem şöyle mahsus ve müteayyin gördü ki bir minkiri duttular ve sernigün cehenneme attılar.

Hem-çünan eshab-ı kibar şöyle rivayet ettiler ki: Çelebi Hüsameddin Hüdavendigâr hazreti katında azzam-allahu Zikrehüma takrir etti ki: bu gice düşümde gördüm ki Bilal-i Habeşi Radiyallahü anhu Kelâmullahı başı üstünde götürmüş ve Hazreti Seyyidü'l-evvelinü ve'l-ahirin Muhammedi Emin Salavatullahi Aleyhi ve ala alihi ecmain Mesnevi'yi kendüde tutmuş mütalâa eder. Eshab-ı kirama öğer ve fahr ider. (Kıvanç duyar)

Mevlâna Hazreti buyurdu ki eyvallah eyledür ki mübarek gözüniz gördi hâşâ ki sizin gözünüz görmedüğünü söyleye. Amma bilmek gerek ki Kur'an bir gelin misalüdür. Ziba-ruy ve ra'ana ve dürlü donlarla araste musaffa ve halelden mukaddes ve liykin gayret çadırı ve ibret nikabı altında mahfi kalmış nite ki eyitti."

عروس حضرت قرآن نقاب آنکه براندازد　　که دار الملك ایمان را مجرد بینداز غوغا

Kur'an Gelini yüzündeki peçeyi, bürgüyü ancak, iyman başşehri kavğadan, gürültüden uzak kaldığı, sükûnet bulduğu zaman, açar.

***

Mesnevi 6 defterden ibarettir. Bunlara defter tabirini Mevlâna kullanmıştır. (Bk. V. ve VI. Cildin önsözleri).

[125] Bu Mesnevi'yi inkâr edenin, bu sözlere yağılık (düşmanlık) besleyenin şu anda baş aşağı Tamuda bulunduğunu göründü. Ey Tanrı'nın ışını Hüsameddin, Tanrı, onların işlerinin cezasını sana gösterdi.

VII. Cilt diye XVII. yüzyılda Galata Mevlevihane'si şeyhi İsmail Rusuhi Dede (Ölümü 1642) tarafından[126] şerhi yapılan manzume, Mevlâna'nın değildir.

VI. Defterdeki Şeyh zadeler hikâyesinin III. eksiktir. Hal bu ki VII. cilt diye ortaya çıkarılan manzumenin içerisinde bu

[126] Ankaralı olup Hamamönü'nde evi olduğu söylenen Rusuhi Dedenin ne yazık ki yaşayışı hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. I. s. 25'de onun hitam (ختام) kelimesinin delaleti olan 1041 de öldüğünü bildiriyorsa da yanlıştır. İsmail Rusuhi Dedenin çağdaşlarından olup, dedenin Camiü'l-Ayat (جامع الايات) adlı eserini 1055 yılında kopya eden şair Medhi, eserin sonunda bu beyti yazmıştır ki:

ايدوب روح روانه دعا بيك جان ايله مدحى

ديدم تاريخى (اسماعيل افندى يه اوله رحمت)

١٠٥٢

İdüp ruhu revanine dua bin can ile Medhi

Dedim Tarihi (İsmail efendiye ola rahmet)

Bu 1052/1642-43 yılını gösterir.

Nitekim İzzet Molla'nın Mısır'da 1255/1839 yılında basılan külliyatında Galata Mevlevihane'si şeyhlerinin posta oturma, ölüm yıllarını bildiren manzumesinde:

Derun-i hanikaba defn olunmuşdur o gencine

Bin elli iki de menzilgehin itti Kurb-i Yezdani

İsmail Rusuhi Dede ile çağdaş olup Tosya'nın Bapsa köyü halkından iken öğrenimini Kastamonu'da bitirdikten sonra Bağdat'a giderek Horasan'lı büyük sofilerden Abdulkadir'in dergâhında içini arıtan 2. pir (Pir-i Sani) adıyla İstanbul'a gelerek Tophane yöresindeki Kadirî dergâhını kuran İsmail-i Rumi adındaki zat için söylenen:

سويندى جامعك روشن چراغى

Söyündü Camiin Rüşen Çarağı

Bir diğer mısra:

قلدى اسمعيل افندى عزم كلزار جنان

١٠٤١

"Kıldı İsmail Efendi azm-i gülzar-ı cinan" 1041.

Bunun her ikisi de 1041 tarihini gösterir. Böylelikle önemli bir yanlışı burada düzeltmiş oluyoruz.

şeyh zadenin hikâyesine ait en ufak bir işaret bile yoktur. Buna karşılık Tebriz'li Şems'in Makalât (sözler) adlı Farsça yazma eserinde bu hikâyenin bütünü vardır. Olay, ilk olarak Veled Çelebi İzbudak (1868 -1953) tarafından bilim dünyasına bildirilmiştir.

VI. Cilt *Mesnevi*'deki beyitlerin sayısı Eflâki'ye göre 26666 dır. Fakat bu sayı kesin değildir. Farsça bir eser olan *Mesnevi* manzumesinin I., III., IV. ciltlerinin önsözleri Arapça, II., V., VI. defterlerin mukaddimeleri ise Farsçadır. I.deki önsözden anlaşıldığı gibi bütün *Mesnevi* söylenip bittikten sonra yazar, birinci deftere Arapça olarak bir önsöz yazmış, burada, hem Hüsameddin Çelebinin dileği ile *Mesnevi*'yi söylemeye başladığını belirtmiş, hem de daha geniş yazması gerekirken kısalttığını açıklamıştır. Bundan ötürü bazı *Mesnevi* külliyatında I. defterin önsözü yoktur.

Mesnevi'deki hikâyeleri yazmadan önce kırmızı mürekkeple onların Farsça bir özetini vermiştir ki bunlar bazen birkaç satır, bazen biraz daha uzun yahut kısadır. "Surh" kırmızı manasına geldiğinden Mevlevilik âleminde bunlara surh-i Şerif (Kutsal kırmızı) denilmektedir.

Dili, Horasan'da söylenen pürüzsüz güzel bir Farsçadır. Ama içerisinde yer yer Türkçe sözcükler, deyimler olduğu gibi birçok yersel gelenekler, usuller, anlamlar da vardır. Bu bakımdan *Mesnevi*'nin incelenmesi gerekir.

Mesnevi, birçok hikâyelerden söz eder. Bunları Kelile ve Dimne denilen Hind hikâye kitabından aldığı gibi diğer kaynaklardan da faydalanmış olduğunu yer yer açıklar. Bütün bunlarla birlikte hikâyelerden pek çoğunun kaynağım bilip bulamadığımızı da söylemek yerinde olur. İran'ın değerli bilginlerinden, Mevlâna âşıklarından Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı sayın dostum Ord. Prof. B. Fürüzanfer, *Meahiz-i Kasas-u Temsilât-ı Mesnevi* adlı kitabında bunlardan ancak 300'e yakın olanını bulabilmiştir. Şöyle ki:

I.	Defter.....176	Surh-i	Şerif	4012	Beyit
II.	Defter.....111	"	"	3793	"
III.	Defter.....230	"	"	4796	"
IV.	Defter.....138	"	"	3841	"
V.	Defter.....176	"	"	4225	"
VI.	Defter.....134	"	"	4918	"
	Toplamı.....965	"	"	25585	"

Yukarda adını söylediğimiz eserde bu surhlardaki hikâyelerin hangi kaynaklardan alındığını az çok saptalıyabilmişsede geri kalanlarının nerelerden alındığı belli olmamıştır. Kaynak olan eserler arasında İbnü'l-Arabî Şeyh-i Ekber Muhiddin'in (ölümü 638/1241) eserlerinden hiçbir hikâye göçürmemiş olması dikkatimizi çeker.

Mesnevi yazıldığı günden beri önem kazanmış vezni olan

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات * جهل ظلماتست وعلم آب حیات

Fâilatun fâilâtun fâilât
Cehl zulmatest u ilm âb-ı hayat

Bilgisizlik karanlık, bilim ise bengisudur, diye Eflâki eserinde kendiliğinden bu beyti yazmıştır.

Mesnevi'nin bu vezni 4 + 4 + 3 = 11 li parmak sayısına da uyar. Mesneviden sonra Anadolu'da yazılan bütün manzum kitapların vezni hep Mesnevi veznidir, denilebilir: Sultan Veled'in Rebapname, İntihaname, Gülşehri'nin Mantıkuttayr'ı (Kuş dili) Âşık Paşa'nın Garipname adlı 12 bin beyitlik eseri, Fakih Ahmet'in *Çerhname'si,* Süleyman Çelebinin Mevlit manzumesi, yeni bulunan Fakıh Ahmedin Mekke, Medine, Kudüs, Şam ziyaretlerini anlatan manzumesi, daha yüzlerce manzum eser hep Mevlâna'nın izinde yürüyenlerin ona duydukları sevgiyi, saygıyı anlatır.

Mesnevi'nin ilk beyti:

بشنو این نی چون شکایت می کند

از جداییها حکایت می کند

Olup bugün yaygın şekilde söylendiği gibi

بشنو از نی چون حکایت می کند

از جداییها شکایت می کند

(Mevlâna, Mesnevi C. 1.)

1781 من زجان جان شکایت می کم

من نه ایم شاکی می کم

Anlamı:

Ben canın canından şikâyet ediyorum
Ben şikâyetçi değilim belki hikâyet ediyorum

Beyti de yukarda ilk yazdığımız şeklin doğruluğunu gösterir. Bu âlemden şikâyet, kazaya, rıza yokluğu değildir, belki asıl vatana arzunun ziyadeliğindendir. Şikâyet ikinci mısrada olsaydı bu hakikat kaybolurdu. Bu âlemde hakikat asıl âlemin aranması ruhun ıstırabıdır.[127]

Şimdi İsmail Rusuhi Dede'yi dinleyelim:

"1781. Bu beyitte iki türlü anlam vardır. Birincisi soru olmaktır, bu takdirde ben canların canından yani canandan şikâyet mi eylerim, ben şikâyetçi değilim, halimi hikâyet, rivayet eylerim.

[127] Bu not Veled Çeleb İzbudak tarafındau yazılmıştır.

İkinci anlayış soru olmaktadır. Böyle olunca anlamı: Ben canın canından dıştan anlayış dolayısıyla şikâyet eylerim. Yani benim sözümde canandan (sevgili Allahtan) görünüşte şikâyet eylemek gibi bir şaibe, bir eksiklik anlaşılır. Gerçekte ise ben şikâyetçi değilim, belki içimin halini istekli olanlara öğretmek için rivayet, hikâyet eylerim.»

1872 دل همی کوید رنجیده ام

وز نفاق سست می خندیده أم

"Gönlüm daima bana der ki, ondan incinmimiş,
Ben ise gönlün düşkün ve zayıf mıkçılığından gülmüşüm"

Yani âşıkın gönlü mâşuk ile bir derecede birleşmiştir, ondan öyle bir lezzet alır ki, kendi zevkini başkalardan, namahremlerden bazı şikâyet yollu sözlerle gizlediğinden maada aklından, ruhundan dahi onu gizlemeye çalışıp lezzetinin ziyadeliğinden dost ile ülfetinden, ahbaplığından şikâyet yollu olan hali sözü ile örtüp aklı, ruhu dahi bu türlü şikâyet edici sözlerle aldatmaya uğraşır. Mesela gönül akla der ki, ben o dosttan incindim, zira belaları, sıkıntıları bana çok yüklüyor. Hâlbuki içten, gönül ondan razıdır. Ona şükredicidir.

Böyle olunca akıl dahi gönlün bu türlü sırlarını, gizliliklerini duydukta onun bu mızıkçılığından güler.

Bu manadadır ki Hz. Mevlâna kendi mübarek kalbinin halini nakil buyururlar. Böylece istekli olanlar bilsinler ki, Ulu bir Tanrı erinin gönlüne bu gibi haller dahi gelirmiş. Gönülleri dostun sırrını kendilerinden bile gizlemeye, saklamaya kasdedermiş. (İ. Rusuhi Dede'nin Mesnevi Şerhi C. I, S. 297. 1251/1835 Mısır baskısı).

Peygamber'in bir hadisinde:

اشد البلا على الانبيا ثم الاوليا الامثل فالامثل

Belânın en büyüğü Peygamberleredir, ondan sonra Tanrı erlerinedir, daha sonra bu yolda yürüyenler üstünedir.

Bu hadisteki şikâyet dikkatimizi çekse yerinde olur.

Bir diğer hadiste de

المخلصون على خطرٍ عظيم

Tertemiz insanlar için büyük tehlikeler vardır, sözü de birincisi gibi arı, duru yaratılış ta olanların bu dünyada sıkıntı çekeceklerini anlatır. Fakat bunlardan yılmayarak başta kendi nefsimizle, sonra kötülüklerle savaşmanın da özellikle göze alınması gerekir.

İkbal eğreti adıyla içli şiirler yazan II. Sultan Mustafa (1757-1774) der ki:

Başımızdan hiç hava-yı zülf-i yar eksik değil
Mürtefi yerdir anınçün ruzigâr eksik değil

XVI. yüzyılın Mevlevi ulularından Germiyan-oğulları şeyh zadelerinden Çelebi Divane Mehmet Bey [Sultan Semai (ölümü 957/1550)] şöyle der:

Belâ dildendir, ol dildâr elinden dadımız yoktur
Gönüldendir şikâyet, kimseden feryadımız yoktur

Bugünkü dile döndürecek olursak:

Bela gönüldendir, ağlayıp sızlamamız o güzelden değildir, evet şikâyet gönlümüzdendir, yoksa hiç kimseden feryadımız yoktur.

Burada Nev'i'nin:

Dâd elinden gönlümün, feryat elinden gönlümün

Mısra'ını da nasıl unuturuz?

***

Doğuda birçok eser yazıldığı, bunların hiçbirisine şerif denilmediği halde Mevlâna'nın eserine "Mesnevi Şerif" denilmek suretiyle kutsallaştırıldığı gibi, Farsça öğretim için ders kitabı olarak Gülistan, Bostan, Pend-i Attar okutulduğu halde Mesnevi yalnız camilerde yahut Mevlevihanelerle diğer sofi dergâhlarında Mesnevihan denilen özel surette yetiştirilmiş, başta Konya'da Mevlâna'nın postunda oturan Çelebi Efendi ile diğer Mevlevi dergâhlarının Mesnevihanlık icazetini haiz kişiler tarafından verilen müsaade ile okutturulabilirdi. Tıpkı, Kur'an-ın, Hadis'in olduğu gibi Mesnevi'nin de hafızları vardı.

Mesnevihânlık icazetini yani diplomasını taşıyanlara aynı zamanda Mevlevi külâhı üstüne yeşil destar (sarık) sarma yetkisi de verilirdi. Yalnız Çelebi Efendi ile Mevlâna'nın soyundan gelenler sikke tabir edilen Mevlevi külahının alt kenarlarından başlamak Üzere Destar-ı Gisûdar[128] giyinirlerdi. Mevlâna oğullarından olmayanlar ise destarlarını Mevlevi külahının alt kenarından bir parmak yukarıdan sararlardı.

Mesnevi'nin çevirileri:

Mesnevi, İranlı bilgin bir edibin dediği gibi, Nağme-i Yazdani ve Nefha-yı Asumanidir. Yani Tanrının Nefhasıdır.

Mesnevi'yi anlamak için yalnız Farsça bilmek yeter olmadığından Farisîdân (Farsça bilen) başka; Mesnevihan, (Mesnevi okuyan) başkadır. Herhalde "fem-i muhsin" sahibi yani sözü, özü arı, bilgili bir kişiden okuyup öğrenmek gerekir.

Mesneviyi anlamak için Mevlevilik gelenekleri ile iyice bağdaşmak lazımdır. Bu da Sultan Veled'in İptidaname, Rebabname, İntihaname adlı 3 mesnevisi ki, beyit sayıları 26 bine yakındır. Önce bunları okumak gerekir. Sultan Veled

[128] Gisû, omuz üstüne sarkan uzun saç manasına geldiği gibi, destarın bir ucu da omuzdan sarktığından bu tabir onun için kullanılmıştır.

(623/1226 -712/1312) en güç yerlerini açıklamıştır. Kendisi de Rebabname'de şöyle der:

Mevlânadur evliya kutbu bilün
Ne kim ol buyurd(u) ise anı kılun
Tanrıdan rahmetdur anın sözleri
Körler okursa açıla gözleri
Siz anı benim gözümle görünüz
Anın esrarını benden sorunuz
Ben diyem sözler ki kimse demedi
Ben virem ni'met ki kimse yemedi.

Beyitleri ile Mevlâna sarayına ancak Sultan Veled'in kapısından geçmek suretiyle gidileceğini anlatır.

Eflaki'nin Menakibu'l-Arifin adlı eseri de Mesnevi'nin şerhidir. Bu sözümüzün en iyi tanığı Bahrülmaarif sahibi Gelibolulu Sururi Mustafa' (ölümü 969/1561) nın Mesnevi'ye yazmış olduğu 6 ciltlik Farsça şerhinde türlü sebeplerle Mesnevi beyitlerini açıklarken Eflâki de bulunan hikâyeleri olduğu gibi göçürmektedir ki, dikkatimizi Eflâki Üstüne yeniden toplar.

Mesnevi'nin ilk şerh edicilerinden birisi de Ahmed-i Rumi adında bir zattır. Buradaki "Rumi", Anadolulu anlamınadır. Onun yazdığı, Dekaiku'l-Hakayık ve Rekaiku't-Taraik دقائق الحقايق ورقائق الطرائق adlı Farsça olup 80 bap, yani bölümlük bir eserdir. Önce nesir olarak Farsça bir özetten sonra yazacağı manzumenin kaç beyit olduğunu bildirerek nazmına başlar. Orada şöyle der:

احمد رومیست نام ونسبتم — سال پنچاهست کاندر غربتم
از مریدان جلال الحق ودین — خازن اسرار رب العالمین
در سفر بودم قضا از ناکهان — اتفاقم شد سوی هندوستان
مدتی در خطهٔ کردم قرار — نام آن خطه (عوض) بود ای کبار

***

خمس وعشرین سبعمائه از سنین — بود در شهر عوض ای راهبین

Anlamı:

Adım, nispetim Ahmed-i Rumî olup 50 yıldan beri gurbet diyarındayım. Âlemlerin Tanrısı olan Allah'ın sırlar hazinecisi, hakkın, dinin celal-i olan zatın müritlerindenim. Olayların gidişi ile ansızın yolculuk edip Hindistan dolaylarına geldim. Ey yüce kişi, adı" Avad" [129] *عَوَض denilen yörede eğlenip kaldım. Yıllardan 725/1324 idi ki, ey yolu, izi iyi bilen kişi, Avad şehrinde idim.*

Gerek bizim özel kitaplığımızda, gerek Ankara, İstanbul, hatta Hollanda'nın Leyden şehri Üniversite kitaplığında yazmaları vardır.[130]

قد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب فى العشرين شهر ذى الحجة سنة احدى وخمسين وثمانمائه ٨٥١ (1448) على يد العبد الضعيف الفقير الحقير المحتاج الراجى الى رحمة ربه اللطيف سعدالدين بن محمود بن عثمان على الا سفر زى غفر الله له ولو الديه واحسن اليهما واليه ولاستاذه ولجميع المؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات الاحيا لهم والاموات ولمن قراء ومن نظر ولمن قال آمين يارب العالمين.

Bu Farsça kitabın içerisinde bulunan, çok tekrarlanan bir beyit vardır ki, Mesnevi Şerif okutanlar dersin sonunda bunu tekrar ederler:

اینچینن فرمود مولانای ما * کاشف اسرار های کبریا
نه نجومست ونه رملست ونه خواب * وحی حق وللّٰهُ اعلم باصواب
(Mesnevi, C. IV.)

[129] Avad, Hindistan'ın doğu şehirlerinden olup Delhi Sultanlığı'nda bulunduğunu ünlü gezgin İbn-i Batuta gezi kitabında yazmaktadır. İbn-i Batuta çevirmesi Şerif Paşa, İstanbul, C. II, S. 122, 127.

[130] Dekaiku'l-Hakayık nüshaları dünya kitaplıklarında oldukça çok sayıda raslanmaktadır. Halet ef. İlâve kısmı 96, Veliyüddin 1679, Ankara Milli Eğitim eski yazmalar 115, Hollanda Leyden Üniversite kitaplığı 1068, benim kendi kitaplığımda iki ayrı yazma. Leyden kitaplığındakinin ketebesi:

Tanrı sırlarının keşfedicisi olan Mevlâna'mız, böyle buyurdu:

Ne yıldız ilmi, ne remil, ne düşdür, Tanrı en iyini bilir ki, vahyıdır.

Yüzyıllardan beri tekrarlanan bu beyitin Mesnevi'de, Mevlâna'nın diğer eserlerinde, Sultan Veled'in, Ulu Arif Çelebi'nin kitaplarında olmadığını görmüş, sorduklarımdan da kesin bir cevap alamamıştım. Ahmed-i Rumî'nin kitaplarını incelerken bu beyte rastladım. Çok tekrar edildiğini gördüm, Eflâki Dede ile çağdaş olduğu halde onun isminden bile söz açmaması hayrete şayandır.

Şimdi asıl konumuza geliyorum:

"مثنوئ مرادئ" Mesnevi-yi Muradî adıyla anılan Mesnevi çevirisi, Prof. Dr. Franz Babinger'in "Die Geschichtsschreiber Der Osmanen und ihre werke, Leipzig, 1927." eserinin 15. yaprağındaki 2 nümaralı notu, olduğu gibi buraya göçürelim:

2) So erwaehnt 'OM, III, 183,4 ein him gewidmetes Tarih-i al-i Selğuq des Jazyğizade 'Ali. Unter dem Titel Meşnewi-i Muradi wurde die erste metrische Übertragung des Werkes des Gelal ed-Din Rumî ins Türkische gefertigt, deren erster, Mitte Sawwal 840/Apr. 1437 datierter Band sich in Cambridger, Univ. Bibl., Nr. Mm. 3. 10 (vgl. E. G BROWNE, Handlist, 194 Nr. 1000) befindet.

Bunun meali:

Bursalı Tahir Bey'in, Osmanlı Müellifleri, C. 3, S. 173, n 4'üncü satırda Tarih-i Al-i Selçuk (Yazıcızâde Ali Efendi) Yazma, II. Murat'a sunulmuştur. Farsçadan çevirmedir deniliyor.

Mesnevi-i Muradî adı altında, Celâleddin-i Rumi'nin eserini ilk defa Aruz vezni ile Türkçeye döndürmüştür. Bu çeviri 840 Hicri yılının Şevval ayı ortası Nisan 1437 tarihini taşımakta

olup, işbu cilt Cambridge Üniversitesi kitaplığında No: MM. 3.10 da kayıtlıdır. Ed. G. Browne Elyazmaları listesi, 194 No: 1000 de kayıtlıdır.

Franz Babinger'in bu ifadesi beni pek ziyade ilgilendirdiğinden Mevlâna hakkında büyük saygı besleyen Prof. Dr. Ed. G. Browne (1862-1926) ile A. R. Nicholson (1868-1945) hatırasına saygı göstermek üzere 1949 yılında kendi paramla Londra'ya gitmiştim. Orada konferans vererek, bu iki zata teşekkür ettiğim gibi, Cambridge şehrine geçerek oradaki kütüphanede söylenen bu eseri inceledim. Gördüm ki, Babinger yanılmıştır. Kitap Yazıcı zade Ali efendinin olmayıp, belki Muini bin Şeyh Mustafa adında bir zatın çevirisidir. II. Murat adına, padişahın Saray memurlarından birisi vasıtasıyla aldığı buyruk üzerine yapılmıştır. Mesnevi Muradi'de yalnız Mesnevi çevirileri olmayıp, Muini'nin şiirleri, gazelleri de vardır. Cambridge'deki yazma bir tek cilttir. Tarihi de Şevval ortası 840/Nisan 1437 dir. Bunun birçok sayfalarını defterime not ettim.

Türkiye'ye döndükten sonra bizim kitaplıkları araştırdım. Bursa'daki Orhan Gazi Kitaplığında bulunan Münzevi Abdullah efendinin vakfeylediği birçok yazmalar arasında 1664,1665 numaralarda iki büyük cilt olarak gördüm, pek ziyade sevindim. Bu defa daha rahatça okuyup, göçürmeler yaptım.

Muini Mustafa hakkında Sehi Bey, Lâhifi tezkireleriyle 840 yılında Mezid Bey tarafından hazırlanıp, içerisindeki şairlerin adlarını, Prof. Dr. (H.C.) Fuat Köprülü'nün *Divan-ı Türki-i Basit* adlı 1928'de yayımlanan eserinde okuduğumuz listede[131] bulamadığımız gibi, Hacı Kemal'in tek yazması Beyazıt Genel

[131] Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, *Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul, 1928; bu eserin s. 60-64 arasında Cami'un - Nezair'lerle, bunların içerisinde bulunan Anadolu'nun XIII, XIV, XV. yüz yıl şairlerinin adları olmakla isteyenler bakabilirler.

Kitaplığında bulunan Camiünnezair adlı Nazireler mecmuasında, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkirelerinde dahi bulamadım. İhtimal bir yerde vardır, fakat ben henüz rastlamamışımdır. Ancak kendisinin Afyonkarahisar'da Mısırlı-oğlu Türbesinde kabri bulunan Vahdetname adlı tasavvufa ait eser sahibi, Akşemseddin'in müridi Abdurrahim'in müridi olduğunu türlü vesilelerle yazmaktadır.[132]

Mesnevi-i Muradi'den bahsederken uzun uzadıya şiirlerinden hangi bölümleri çevirdiğini söz konusu etmekten ziyade, genel olarak bilgi vermeyi daha doğru buluyorum. Gerçek olan şurasıdır ki, Muini bu çevirisinde büyük başarı göstermiştir. İlerde yazacağım Mesnevi'nin ilk çevirileri adlı uzun bir yazımda bütün bu konuları ayrı ayrı inceleyeceğim.

İlk kısımlardan yer yer göçürmeler yapacağım:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

استعذت الله من مكر الجيم — قلت بسم الله الرحمن الرحيم

نشكر بالسر فى الاية — بحمد بالجهر فى لغمائة

Bizden olsun sad salavat u selâm
Mustafa'ya k'oldürür Hayru'l-enam

[132] Mısırlı Alâeddin oğlu Karahisarlı Abdurrahim Akşemseddin'in değerli haleflerinden olup tasavvuf ile ahlâktan bahseden bir mukaddime iki kısım bir bitirimi toplayan her kısım 10 bölümü içine alan Türkçe Münyetül Ebrar ve Gunyetü'l-Ahbâr adlı eserini Çelebi Sultan Mehmet'in kızı Selçuk hatun adına yazmıştır. Diğeri 865 yılının Şaban ayı ortasında Bahar Mevsiminde tamamladığı *Vahdetname* manzumesi olup Eyup Mihirşah kitaplığında 281 numarada kayıtlıdır. Karahisardaki Camiin Vakfiye sahibi Abdurrahimin kardeşi Muslihiddin Mustafa Çelebi olup Vakfiye tarihi 857dir. Osmanlı M. Cilt 1 S. 114.

Bana göre Mesnevi tercümecisi Muini de belki Karahisarlıdır. Münyetül Ebrar'ın bir yazması Ankara Eğitim Bk. lığı Yazmalar kitaplığı No. 1070'te vardır.

Rahmet eshabına vü etbaine
Cümle-i âline vü eşyaine
Belki iman ehlinin küllisine
Rahm it ey Rahman-i bi-nevm u sine
Sensin ey Vahhab u Rahaman ü Rahîm
Biz usate ismet eyle ya Kerîm
Sensin ol şah-i kadim ü bî-zevâl
Benven ol râh içre gâh-i pâymal

از تومی خواهم تورا لایق شدن
وز تومی جویم بتو عاشق شدن
تو خدای فرد قیوم و احد
بنده ات مابیم دربند جسد
ای حکیم وقادر پروردکار
وی قدیم وحی وباقی برد بار

Âdeme ol dem ki nefhetti demin
Ta ebed maksudu sensin âdemin

از تومی خواهم تورا لایق شدن
وز تومی جویم بتو عاشق شدن

Senden isterven seni senden sana
Tâ idem seyr ey mukim önden sona
Mustafa ışkına kıl hacet reva
Ya Gani, geldik fakir ü bî-neva

آن محمد که خدا را مظهر است
نور او اندر دو عالم اظهر است

Parmağından iki şakk oldu kamer
Aynı vasfi oldu mâzaga'l-basar
Ayn-ı hakka ayn-i insan-ı nazar
Nur'dur insana, insanî basar
Cennet içre sâki-i bakidürür
Hak anın didar-i müştakidürür

Peygamberin sevgili 4 halifesinin adlarını yazarak onları övmekte 40. bevitte:

Can zebanını bize aç bâ-kelâl
Halile doldur dilim bî-kayl u kal
Ey Celâleddin-i kân-i marifet
Ey dili ölmüşlere İysi sıfat
Sensin ol kudret lisanı pür-beyan
Andelib-i sohbet-i ruhaniyan
Bir sözün yüzbin hicabı ref eder
Şems-i imandan sahabı def eder
Zatın oldu mazhar-ı ism-i Kelim
Can sakimine kelâmındır hakîm
Sensin ol Vahdet gülünün bülbülü
Vahidiyyet gülşeninin hem gülü

طوطیء شکر ستان حق توی
آن می حق مست مستغرق توی

Ruhuma ervah-ı rahetten sabuh
Sun ferah dolsun ol aktah ile ruh
Şems-i Tebrizi şumusun menbai
Nur-i Yezdanînin oldur mecmai
Çün ziya saçtı cihana Şems-i din
Zerresidir Şems-i afak u zemin
Zerresinden doğdu nur-i âfitab
Öldü udundan[133] *ödü dud-ı sahab*

Ol sahabı yüzüne kıldı nikab
Utanıp döktü terinden yere âb
Şems'den hiç zerre bî-nur olmadı
Zerremi kodu ana ol dolmadı
Zerreyim iy âftab-ı marifet

[133] Ud = hayâ, edep..

(*) مازاغ البصر وماطغى

Zerremi sen kıl benim güneş-sıfat
Sen senetsin bana ey Sultan Veled
Sen zuhur et canıma nur-i Ahad

نقرهٔ تو غیرت این عالم زید
پاك کن ماژا توبانیکی زید

Ya ziyae'l-hakk-ı Zeyne'l-Ârifin
Zeyn-i Hak zatın sıfâtın zeyn-i din
Şöyle kim doldu telâmizin cihan
Hind ü Şâmât u Irak u Sistan
Mısr u Rum u Çin ü Kıpçak u Yemen
Türk ü Tatar u Horasan u Aden
Senden irer teşne-i tullâba âb
Sende sirab-ı şarap olur serab
Bu hicap zulmatı içre teşne-leb
Koma bizi Hıdr ol ir lûtf-ı Rab
Komcı bizi şöyle mahcub u zelil
İy Celilin Cebreili ol delil
Âb-ı Hayvandır bize Abdurrahim
Bir ulu candır bize Abdurrahim
Kabr karanulugu içün gam yemen
Nur-i Rahmandır bize Abdurrahim
Nâ-ümid olanlara oldur rica
Kurtulur ana idenler iltica
Kim ana irse Hak'a irer heman
Kalmaz iymanında hiç şekk ü güman
Yolda düşmüşlere oldur destgir
Hem karanu dillere mah-ı Münir
Bu Muîn'e ya ilâhe'l-âlemin
Himmet-i Abdurrahimi kıl muîn
Müsteinim kim muîn ola selef
Nefs Fir'avnine avn ide halef
Feth-i bâp olup harap ola hicap
Mesnevi'den ma 'ni ola intihap
Çünki feyyaz olmadı hergiz bahil
Vardurur her canda bil nur-i celil

Lûtj-i Rabbanî ile söyler Hacer
Nur ile Tur'a enallah dir şecer
Eyle olsa bizde feyyaz-ı senet
İdünüp ..... umarız medet
Tan değil ger biz de gûyâ olavuz
Gâh pinhan gâh rusvâ olavuz
Ey Muîni söyle sırrı fâş fâş
Şems ile pervaz - ver olmaz hufaş
Ma'nii kıl Mesnevi'den müntehap
Manevi nam it Muradi'ye lâkap
Bil şu veçhdendir Muradi'ye humâm
Var idi devr içre bir nur-i enâm
Zat-ı nurullah idi şekli beşer
Emr elinde döner idi hayr u şer
Olmuş idi inse vü cinne Murat
İşiğinde dâd umardı Keykubat
Hıdr siyretlü Habibü'l – enbiya
Nur suretlü Mühibbü'l- evliya
Âdil ü âlimlerin hem hemdemi
Fâzıl u âmillerin hem mahremi
Kalb-i sâfı tolı ilm-i min-ledün
Pür-meânidür lisanında sehun
Ruh nefsin olmuş idi galibi
Kalibi kalb ile Hakkın talibi
Anın içün cem olundu bu kitap
Kim budur tullâba keşşafü'l – hicap
İşbu nusha "Matlabü'l- Esrar"dır[134]
Nur-i Şem-i mecmau'l – envârdır
Bundadır Âb-ı hayat-ı marifet
Budürür ölmüşlere İsâ – sıfat
Bundadır aslı kinâyat-ı sarih
Bundadır esrar-ı âyât u vazîh
Bu ider tebdil-i ahlâk-ı beşer

[134] مطلب الاسرار

Hayrile gark ola istirak-ı şer
Zâhiri sanki hikâyât ü mesel
Bâtını Hak'tan hidâyât ü amel
Kalbi saf ü pâk ider taklitten
Cana kapular açar Tevhit'ten
Çâk ider kesret hicabın serteser
Sır tolar ser nefsi has payin keser
Nefse afaki kamu tatbik eder
Cem ü tefriki vü hoş tahkik eder
Baki evsafın okuyanlar bilir
Şekkeri ağzına koyanlar bilir
Tatlu olmaz lâfz-ı şekkerden dimağ
Evi ruşen eylemez şekl-i çerağ
Şeh Murad içün ki ettük bunu cem
Mecmai canda bedr envar-ı şem
Ger kabul ide o şah-ı meh-sıfât
Gerçi Hıdr'a tan değil Âb-ı Hayat
Kesb ide bundan fevayit bî-aded
Bundadır her müstefid içün meded

درمدح سلطان جهان خلدا لله سلطنته وابد دولته

Çü Arş ola arsan olucak Arasat
İsmetün(e) ola affı Hakta usat
Meşrebin safi evliyadandur
Yerin Allah önünde saff-ı vülat
Zulmet-i cehle sensin Âb-ı Hayat
Müşkilât-ı hicaba hem müşkât
Vasfını kim idebilir liykin
Daiyem dayim eylerim da'vat
Etmezem hamd şimdi hacet içün
Daiyem cümle saat ü evkat
Ta Muin'in ola duası kabul
Vir salavat-ı Eşref'is-sa'dat
Sat salat ana vü aline olsun
K'oldürür nur-ı zat ü dav-ı sıfat

دربیان نام نهادن معنوی

Ol sebepten dendi lâfzı Ma'nevi
Kim bana mehaz oluptur Mesnevi
Din usulinin usuline usül
Mesnevidir çünkim ey sahip – vusül
Bundadır akvâl u ef'al-i Nübi
Bundadır esrar u avhal-i Nübi

هم دربیان لقب مرادیه کردن

Ben bu niyyette çekerken intizar
Şeh nediminden irişti bir nigâr
Oldu ol da bu duaya multemis
Ol safadan sâf oldu akl u his
Biz de bu esrara âgaz eyledik
Râz gülzarına pervaz eyledik
Bülbül-i gûyende oldu can ü dil
Can gibi gûyende oldu ab u gil
Tuti-i Can Mısr-ı sırdan açtı per
Yusuf-i ma'ni elinden yir şeker
Pirehen bûyin tuyup yakub-ı ten
Bu çemende faniledür tane ten
Şâdlıktan akl u can cûş eyledi
Cûşi cism ü huşi sarhoş eyledi
Işkdan dil goncasın urdu saba
Ergovan-ı can cüpbetti kaba
Cilve vurdu rahat-ı tavus-ı ruh
Faliku'l - esbah ana sundu sabuh
Mestolup esrarını fâş eyler uş
Kendilikten kenduyi lâş eyler uş
Kavmine kendi lisaniyle nuzül
Eyledi külli Nebi vü hem Rasul
Biz de Türkî dil ile şerh eyledik
Kavmimize dilleriyle söyledik
Mesnevi kim ma'ni-i mutlakdürür
Her ne kim varsa içinde Hak'dürür

Diledük Türkî lisaniyle beyan
Oluna mâfaze an-aynu'l – iyan
Hâs u âm andan ideler menfaat
Dola nuru âleme güneş sıfat
Türkî vü Çini Acem ya ger Arep
Cümlesinden kasdolan Tevhid-i Rap
Her biri bir dil ile geldi ibat
Cümleden tevhid-i Rap oldu murat

در بیان اسماء ذات حق سبحانه
مختلف الالفاظ ومتحد المعنی

Kimi Tanrı dir kimi aydür ilâh
Kimi Gelmaçi dir ü kim padişah
... ...
Yetmiş iki milletin maksudu Hak
Her dil ile Hak diler mevcudu Hak

در بیان مثنوی را مثنوی فرمودن

Mesnevi k'oldu müsemma Mesnevi
Hak sıfatın duttu ol şah-ı kavi
. . . . . .
Cümle uzvun çifttir nefsine bak
Gör nicedür göz ü kaş u el ayak
Ol veli de buna didi Mesnevi
Oldugiçün lafzı vü hem manevi
Dahı bir beyt iki mısrada tamam
Nitekim bir mısraı tam biri nam
Mesnevi mânası oldu nik-nam
Mesnevi namı budur beyn-el enam

Şimdi "Şeyh Muin bin Mustafa'nın bazı esrarı" başlığı altında şu gazelini yazalım:

من بعض اسرار شیخ معین بن المصطفی جعلها من اهل الصدق والصفا

Kim ah-ı zarın işitip olsa âşnâ-yı Ney
Bir dem bekaadan urdu vü oldu fenâ-yı Ney
İlla vü lâde olma belâyıle müptelâ
Vahdet kulağıle işidüben senâ-yi Ney
Bağrında ışk od(i)le bunca deliği var
Tan mı hezar dürl(ü) ide nâliş ana-yı Ney
Hizmette bağlayıp belin ü dağlayıp için
Dizar'a toğru turuben eyler senâ-yi Ney
Tolup havâ-yi huy ile vann yile verüp
Oldu temam fakr ile fahr-i gınâ-yi Ney
Kaddi elif eyledi çengin belini dal
Kan içüp ü ciğer yemek oldu gıdâ-yı Ney
İtti fida nidasına sad canı andelip
Tutilere şekerden ideli nidâ-yi Ney
Kumru dir ah idip nideyim dostu rüz ü şep
Olup yuva yuva ısı olalı cüdâ-yi Ney
Bülbül çemende gulgule kalıp dise ne gam
Taşlar taşır da girih etse edâ-yi Ney
Hüdhüd Hüseynide eylese nağme buselik
Ger zenguleyle gulgule kılsa Nevâ-yi Ney
Bir perdede ider nice tasnif kavl-i zat
Nevruzi İsfahan'da çığırur havâ-yi Ney
Perde yigirmi dört ü makam oniki olmaya
Birlik nidasın itse dügâh içre va-yı Ney
Müşgin o Mısr-ı Yusuf-i Yakub'a hem figan
Âlemde hoş âlemdir ezelden livâ-yı Ney
Nâsur-ı köhne kim bu anâsır anasıdır
Lokman - vâr olur ger irişse devâ-yi Ney
Gerçi Muin tolı gıtadır hatâ ile
Diler ki Ney gibi açı gıtasın ata-vı Ney

چنان که حضرت خداوندگار می فرماید قدس سره العزیز

Nâle-i neyden işitgil ya bu ney
Kim neden ağlar neden göynür bu ney
Gûş-i hûş aç duy şikâyetler eder

Ayrılıklardan hikâyetler eder

سؤال کردن سائل با آغاز کردن مثنوی را بنی

Sual kerden-i sâil bââgaz kerden i Mesnevi râ-be-Ney

Şol kişiler k'ola hüm - Layesmeun (هم لایسمعون)
İtiraz eylemesün lâ.-ya'lemun (لایعلمون)
Kim neden nay ile âğaz oldu söz
Kim bi - Bismillâh bünyad oldu söz
Niy Hudaya Hamd u neymeth-i habip
Bu nice tasnifdir ya Rap acip
Haslar sırrın bilemez âm olan
Sırr-ı nâsı nâse-i en'âm olan

در جوابش

Ney acep ger ası dinse konsa fer'
Nitekim tohm eker ol zürra-ı zer'
Tohm içinde yaprağ u andan şecer
Yahsulü minhü' z-zeher sümme' s-semer (یحصل منه الزهر ثم الثمر)
Bunda da Ney dindi kast oldu kalem
Çün zuhura evvelâ geldi kalem
Ol kalem yani ki ruh-i Mustafa
Mihr-i mühr-i hatem-i bahr-i sefa
Ruh oldu cümle ervaha mead
Mebde-i mirsad u mürşid i Reşad
Düştü nayistan-ı vahdetten garip
Yine inler ola aslına karip
Çünki hamd ü şükr ü elfaz u kelâm
Ol taayyünden iyan oldu temam
Cümle âlem evvelîn ü âhirîn
Oldu ol ruh içre şâpaş-ı karîn
Çünki bu erkâne ney oldu sebep
Evvel ol zikr olmak olmaya acep
Nây dirsem çokdur esrar ii delil
Lîyk çok şey'e delil olmaz kalil
Habb-i asgardan bilürler beydari

Zerreden envar-ı Şems-i enveri
Kâfidir kılca işaret akıle
Anlamaz ahmak urursan bin sile
Ko bunu gel nâye ey pîr-i mugan
Gör firak ile nice eyler figan
Dir neyistandan çu kıldım firkati
Söz ile saçtım cihana hurkati
Nalişimden avret ü er inledi
Yandı her kim ol ikiden dinledi
Âdem ol firkatle gözden döktü dem
Gözü pür-nem oldu gönlü toldu gam
Kan döküp Yakup eder vasl-ı Veled
Ney figan kılup sorar vasl-ı Ehad
Nây-i dilde şerha şerha çün firak
Ta ki ide şerh-i derd-i iştiyak
Aslı nâyin çün ezelden dildürür
Nâye dilden dem-deme hasıldürür
Her kişi kim kılsa aslından baid
Yine vasl-ı asl-ı cidd ider cedid
Cümle eşya aslına eyler rücu
Fer'-i hudur ney Haka eyler şuruğ
Cümle meclislerde ney nalandürür
Mahrem-i nigân ü bed-halandürür
Ney mukavvidir ne kim gönülde var
Kim işitse dildeki varın kovar
Talibi matlubuna vasıl kılar
Âşıka ma'şukunu hâsıl kılar
Bu ney oldur kim Leb-i Süphan çalar
Sanma ki sahrada her çoban çalar
Dil tutağiyle muhabbet nâyin ür
Sem'-i sırrı ol neyin savtına ur
Kendü zannında gören yarım sanır
Nâyden cûya-yı esrarım sanır
Nalesinden sırr-ı ney sanman baid
Kim ... ...
Huş guşundan yu çirk-'i gafleti

Tâ tuyasın sırr-ı nây-i Hazreti
Cana ten içre reh-i mestur yok
Liyk ten can görmeğe destur yok
Ten fena kılmak gerek can girmeye
Dahi yüzbin can-ı canân görmeye
Ney gibi bağrı delip yakmak gerek
Adı yillere virüp yıkmak gerek
Oddürür ol neydeki dem yil değil
Yile varsın kim buna kail değil
Işk odudur ney,' de yel oynar yanar
Nitekim cam içre mey kaynar döner
Yardan ayrılan bilür ney halini
Camı pür içen bilür mey halini
Perde-i ney perdeler yırtar müdam
Gösterir her perdede in'am-ı âm
Lûtfile tiryak-ı âşıkdır bu ney
Kahrile zehr-i münafıkdır bu ney
Buncilayın saz-ı pür - ihrâk yok
Âşık-ı dem - saz hoş muştâk yok
Ney anıcak gözleri pür-hun eder
Kıssası sad Leyli'yi Mecnun eder
Ney demindendir ciğerler pür – kebap
Neyden olur her lebibe feth-i bap
Âşık-'ı huşyar-ı ney bî - hûş olur
Nitekim söz müşterisi gûş olur
Ney - sıfat yolda belin bağlayı gör
Işk oduyla bağrını tağlayı gör
Masive'l- Haktan dilünü kıl tehi
Ney gibi efgan ile tol her – gehi
Cismini sûrâhlar kıl derdden
Câm-ı canı ney gibi sil gerdden
Nây-i cane ışk ile vurgıl durak
Kalmayasın ta ki canandan ırak
Bana gam gününde bigâh oldu ney
Ruz u şep suz ile hem - râh oldu ney
Nitekim sudan balık toymadı hiç

Ol ki günsüz oldu günü oldu giç
Ruz u şep gittügüne sen yime gam
Çün bizimle kalır ol şâh-ı ne'am
Nayden sîr olmadı âdem olan
Âdemîler sırrına mahrem olan
Puhteler bahsin bilemez hamlar
Hassa-i hassı ne bilsün âmlar

چند باشی بند سیم وبند زر
بند بکسل باش آزادای پسر

Sen sana senden işit bir nice pend
Senliği ko sana sensin yine bend
Sen seni terk et sana sensin hicap
Ayn-i aynin sendedir koma serap
Nice bağlarsın seni sen ey püser
Niceye dek bend-i sîm ü bend-i zer
Her ki bir ibrıka bir derya döker
Rızkdır kalan, kalan taşra akar
Yani itsen dün ü gün efkâr-ı mal
Sana rızkındır kalan bakî vebal
Gûzesi olmaz harisin hiç pür
Toldura ger türş ü şîrin, hulv ü mür
Viresen bir ehl-i hırsa serteser
Bu cihanı hırs olur dahi biter
Dûn-himmetler gözü olmaz gani
Mal ile kanda gani olsun deni
Hırs ibrıkına döksen bin buhûr
Katraca göstermiye ana gurur

***

Muini, XV'inci yüzyılda sesli harfleri az kullananlardan birisidir. Daha çok harekelemiştir.

Mesnevi çevrisi, baştan buraya kadar okuyanlarca - sanırım ki, beğenilmiştir. Söz söz döndermiyorsa da konuyu iyi anlamış, Mevlâna'nın hal dilini bilerek canlı, akıcı, içli yazmıştır.

İki büyük cilt elbette bütün Mesnevi olamaz, hepsi bu kadar mı, yoksa daha var da bir kıyıda mı kalmış bilmiyorum? Tahir Bursalı da görmemiş, bizim Mevlevi kaynakları susmaktadır. Kendisinin manzumeleri, gazelleri de çok ilginçtir.

***

Mevlâna'nın büyük önem vererek kitabının ilk hikâyesi yaptığı bir Padişahın ava giderken yolda gördüğü kıza âşık olması olayını Muinî güzel dille anlatmaktadır. Bu hikâye çağımızın büyük ruh çözümcüsü Sigmund Freud (1856-1939) Psychanalyse usulünün ta o zamanlar kullanıldığı anlaşılıyor. Mevlâna bunu İbni Sina' (980-1037) dan almış, lâkin kendisi ona daha güzel bir eda vermiştir. İngiliz hekimi, Mevlâna âşık-ı Prof. Dr. E. G. Browne (1862-1926), ünlü eseri Arabian Medicine, (London, 1922)de bu hikâye dolayısıyla sahibine hayranlığını anlatır. Mevlâna, burada geniş bir tıp bilgisi olduğunu açıkça bize anlatmaktadır.

در بیان عاشق شذو پاذشاه برکنیزکی وخریدن پاذشاه اورا و رنجور شذن کنیزك وتدبیر شاه در معالجهٔ او

بشنویذ ای دوستان این داستان

خوذ حقیقت نقد حال ماست آن

İşidin iy dostlar bir dâstan
Kim saray-ı sırra oldur âstan
Bu âstandan eyle her daim güzer
Tâ vire esrar-ı dilberden haber
Remzdir bu dâstan u bu beyan
Kendi nakd-ı halini eyler ayan
Her sözü kendözüne mi'yar kıl
Yare yare yarerini yar kıl
Nefsin içre dir ne k'olsa âfakta
Nefsin içre yazılan evrakta
Aç gözün kim levh-i mahfuz oldu bir
Her neye nefsin habib ismini dir
Hak muhit oldu cihanı serteser
Eyle Haktan Hakka Hak ile nazar

Dinle remz ile kinayet idelim
Ol kinâyatı be-gayet idelim
Bir zemanda var idi bir Padişah
Olmuş idi âleme zıll-ı İlâh
Malik-i dünya vü din olmuş idi
Has-ı Rabbi'ı-Âlemin olmuş idi
Padişah ol can yani ey cüvan
K'ol oldur has-ı şâh-ı lâmekân
Bil ki mülk-i mâlik-i kül oldu ruh
Zıll-ı Haktır Hak ile buldu fütûh
Hüm ledünya muhzırun'dan hoş süvar
Oldı sahra-y-ihbitû ide şikâr
Gördü ol sahra içinde nefs ü ten
Anı saydetti atıp bu ten fiten
Nitekim işbu mecazı şehriyar
Kim şikâriçün koyup gitti diyar
Bir gün oldu ittifaka şeh – suvar
Ol meger itmiş idi, kasd-ı şikâr
Şahin-i dil şâh elinden açtı per
Kıldı bir tavus-ı fâniye nazar
Şeh şikâr ister iken şehbâz – vâr
Hüsn-i tavus anı eyledi şikâr
Bir kenizek yani kim tavus – veş
Cezb idip şeh gönlü toldu keşmekeş
Dame ram oldu şikâr ister iken
Hâre taldı gül'izar ister iken
Işk elinden han-i şeh pür içti câm
Ol kenizek yoluna oldu gulam
Gözü görüp gönül oldu müptelâ
Tas-ı bal içinde yüz yüzbin belâ
Assı ne gerçi kim igne ola zer
Çun bata gözünü ide bi – basar
Sûzen-i zerdir mecazî yâr bil
Gözüne assısı yok iy ehl-i dil
Nakşa kalma ışkta nakkaşı sev
Didi Hak dimedi göz ii kaşı sev

Nakşa gönül viren olur şermsâr
Kim seve nakkaşı olmaz sengsâr

İşte böyle akıcı bir dille hikâye devam ediyor.

İkinci cilt şöyle başlar:

Şükr sana ey Kerim-i kârsaz
Ey lâtif-i Padişah-ı bî enbaz
Bizden olsun sad salatu hem selâm
Mustafa'ya kim oḍur hayru'l-enâm
Canımız dilin kerem it kıl fasîh
İtsin esrann kinâyâtın sarîh
Gönlümüz mürgına sen ver perr ü bâl
Kaalden hal iline açsun bi – vebal
Dost bustanına pervaz idelüm
Mest olup mestane âvaz idelüm
Saz-ı Davudi seragaz idelüm
Gussalu gönülleri saz idelüm
Canların viranın âbad idelüm
Fikr ü fehmin peşşesin bâz idelüm
Buhl u âzın ömrünü az idelüm
Kalb u canı ışka demsaz idelüm
Işk-ı sırrı remze gammaz idelüm
Şevk-ı zevkı ışka enbaz idelüm
Şâhbaz-ı canı canbaz idelüm
Yardan agyarı mümtaz idelüm
Bî-niyazın razıne naz idelüm
Rast olup saz-ı şehnaz idelüm
Cild-i sani şerhin âgaz idelüm
Remzi bu icade enbaz idelüm
Mesnevilik haddi olsunçun temanı
İki cilde sıgdı işbu bir kelâm
Nefs kâferdir adüvv-i din-i pâk
Pâk ol anı hâk gibi kıl helâk

در تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی جهاد الاکبر

Şimdiye dek bunca söz k'oldu beyan
Nefsün eyderdi sıfâtından nişan

Bundan sonraki Surh-ı şerif birinci cild'in 1409'uncu beytinden başlamaktadır:

دیده را بر جستن عمر کماشت
رخت را و اسب را ضایع کذاشت

Onun içli bir Mesnevisi:

İlâhi lutfuna ummid – vârem
Reca atına her daim suvârem
Susuzum gerçi sahra-yı hatada
Umaram canı câdunla suvarem
Egerçi kim günehkârem be-gayet
Kapundan özge yirim yok ki varem
Ne tevbem ya ne istigfarım olsun
Ki çend işkeste ahd-i üstüvarem
Nefes urmadı nefsim bî – hasaset
Mudam div-i racime hem civarem
İşim zerk u riyadur halk içinde
Cihanda sû-i hulkla aşıkârem
İşimdür zağ gibi cifeye konmak
Hava damında her lâhza şikârem
Ne ayyarem ayarım olmıya hiç
Ki bugday gösterüp arpa satarem
Daşım gören sanur ehl-i kanaat
İçim gör kan içici hem tatarem
Tasannudan sözüm gülden ter idüp
Ve liykin hârdan biter batarem
Salarem başımı tesbih elimde
Dilerim halkı yolundan çıkarem
Görenler zerkımı zâhid sanurlar
Hata içinde men hod bi-kararem
Kalur her "Bu - Ali" hiylemde hayran

Komuşum nefs içun ar u vekarem
Sözüm salih özüm talih be-gayet
Hiyelden iğneye etmek sararem
Tolu gönlümde meyhane hevası
Dilimde savmaa yolun sorarem
Başımda tac u Mushaf koltuğumda[135]
Sanasın merd-i sahhafe hımarem
Murakka' geydügüm sufî sanurlar
Safasızlık elinden sengsarem
Cununum vecd ü hale haml ederler
Men ol gaflet yukusundan humarem[136]
Egerçi aybımın yoktur şümârı
Veli ümmid - vâr-ı şehriyarem
Neyçün rahmetinden dûr ola dil
Der-i Abdürrahime çun gubarem
Muin-i müsteinem kıl ianet
Katında gerçi gayet şermsarem

Bu iki cildin başında Timurtaş Bey-zade Umur Bey'in vakfı olduğu yazılı:

1- وقف الامير الكبير امور بك بن المرحوم تيمورتاش بك هذا الكتاب حسبة الله. 2- وطلبًا لمرضاته واشهد عليه مولانا شمس الدين الشروانى ومولانا بغدادى. 3- وكاتب الحروف

[135] Mesnevi'nin C. VI, 4091.

Hazret-i Hüseyin'in oğlu İmam-ı Zeynelâbidin gibi elinde Mushaf tutar ama yeğinin içinde ucu zehirii hançer saklar demek olan

مصحفی برکف چو زین العابدین　　خنجر پرقهر اندر آستین

beytini hatıra getiriyor.

[136] Sultan Veled'in

Benden yukumu kaptın vardın yalınuz yattın
Eyitgil ne beladur bu ışkın ne diler benden

Divan-ı Türki-i Veled, İstanbul, Âmire, 1925, S. 26.

Not. Divanı düzeltmekle görevli Kilisli Rifat (Bilge): "Bizim taraflarda "uyku" yerinde "yuku" denilür. Ötreler yumuk sözündeki ötreler gibi" diyor.

حسن بن احمد وابن عبد الرحمن وعبدالله بن يحيى ويوسف. 4- امام الجمعه ويوسف امام عمارت حصار اوجى و مولانا شمس الدين قاضئ از نكميت. 5- و مصلح الدين وبازى امور ونقاش محمد نظامى تاريخ سنة ثلث وخمسين وثمانمائه ٨٥٣ (1449).